

**XI. ERDÉLYI TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI KONFERENCIA
BABEŞ—BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR**

**A KOLOZSVÁRI SZÍNHÁZ BELSŐ MŰKÖDÉSI
RENDSZERE A SZABADSÁGHARCTÓL A
KIEGYEZÉSIG TERJEDŐ IDŐSZAKBAN**

IRÁNYÍTÓTANÁR:

Dr. T. Szabó Levente adjunktus

BBTE, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Irodalomtudományi Tanszék

Kinczel Ágnes Annamária

Irodalom és társadalom

mesterképző szak

Kolozsvár

2008. május 23-24.

A 19. század a nagy társadalmi átalakulások kora volt, ekkor kezdtek el a már meglévő intézmények új társadalmi modellek mentén szerveződni, ekkor alakult ki és kezdett el differenciálódni a folyóirat-kultúra, diszciplinárizálódott és hivatásosodott az irodalom, létrejött a Magyar Tudós Társaság. Újfajta értelmiségi, művészi életformák alakultak ki, a színház működése pedig a társadalmi intézményrendszer elemeként lett jelentős.

Dolgozatomban a kolozsvári színház működésének feltérképezésére teszek kísérletet a szabadságharctól a kiegyezésig terjedő időszakban, arra vagyok kíváncsi, hogy az említett intézmény hogyan szerveződött meg, honnan teremtette elő a működéséhez szükséges anyagi keretet a társadalom átstrukturálódása, a személyelvű mecénatúra átalakulása idején, illetve arra, hogy milyen feltételek mellett játszottak a városban állomásozó, a Farkas utcai színházat „kibérlő” társulatok az 1850-es 1860-as években. Kutatásomat a Kolozsvári Állami Levéltárban végeztem, ahol a színház korabeli iratainak, dokumentumainak egy részét volt szerencsém megtalálni és megvizsgálni. Dolgozatomat az ott fellelhető 1850-1866 közötti időszakra keltezett szerződésekre alapozom, amelyek a színházi választmány és az aktuális színigazgatók között jöttek létre. Ezekből a szerződésekből világosan kitűnik, hogy a színházi választmány hogyan próbálta ellenőrizni, segíteni a színház és a társulatok működését. Az is kitészik belőlük, hogy milyen feltételeket szabtak a színigazgatónak és társulatának, ki viselte a nagyobb felelősséget a színház ügyeinek zavartalan működéséért, valamint a különböző alkalmazottak milyen munkát végeztek, és kinek tartoztak elszámolással. A szerződéseket olvasva világossá válhat előttünk a korabeli színház intézményének belső szerkezete, valamint a színészet hivatásosodásának néhány jellemzőjére is rálátást nyerhetünk.

A hivatásosodás folyamata a külföldi kutatók előtt már jó ideje ismert, a magyar szakirodalomban viszont egészen új keletű ez a fogalom. Magának az angolszász terminusnak (professionalism) a pontos lefordítása is igen nagy gondot okozott úgy a magyar, mint Európa számos más nyelve számára. Ez a jelenség felhívta a figyelmet arra, hogy nem csak nyelvi, hanem társadalmi fejlődésbeli különbségekkel is számolni kell.

Egyes szociológusok emiatt arra a következtetésre jutottak, hogy az angolszász modell mellett a hivatásosodásnak létezik egy kontinentális változata is.¹

A hivatásosodás szakmaivá, szakszerűvé válást jelent, de eredetileg elsősorban az értelmiségiek csoportjára alkalmazták. Azt a folyamatot jellemzi, melynek során egy adott szakmában foglalkoztatottak száma megnövekszik, az illető értelmiségi foglalkozás „a piacon megszervezi önmagát, igyekszik a gyakorláshoz kívánatos végzettség megszerzését ellenőrizni, önálló szakmai érvényesítést teremt, saját etikai normákat fogadtat el tagjaival és környezetével”², az egyes szakmák önszerveződésére vonatkozik.

Ez azért is fontos, mert Európa nagy részében, így Magyarországon is, a foglalkozások túlnyomó része az abszolutista államhatalom felügyelete alatt alakult ki. E centralizált jellegén túlmenően az ún. szabadfoglalkozások, szellemi foglalkozások egy újfajta közösségtudattal kapcsolódtak össze, mely a nemzetet gazdasági érdekközösségként határozta meg. Ennek következtében a nemzeti színjátszás is fejlődő gazdasági vállalkozásként kezdte felfogni önmagát. A hivatásosodó szabadfoglalkozásuk közé ily módon kapcsolódtak be a színészek.

Az Erdélyi Nemzeti Színház Országos Választmányának újraindulása és a színház működése az 1850-es években

1852-ben a katonai kormányzó, Schwarzenberg Károly herceg megengedte, hogy a régi színházi bizottság, új nevén az Erdélyi Nemzeti Színház Országos Választmánya, Mikó Imre gróf elnöklése mellett összeülhessen annak érdekében, hogy a színházat újra megnyissák. Az országos színházi bizottságot még 1843. január 7-én választotta meg az országgyűlés annak érdekében, hogy a kolozsvári Farkas utcai játékszín ügyeit intézze (befejezze az építkezési munkálatokat, megfelelő társulatot szervezzen, stb.). Elnöke már akkor gróf Mikó Imre lett, tagjai pedig gróf Bethlen Imre, gróf Mikes János, báró Huszár

¹ Ez a megkülönböztetés azért indokolt, mert az önszervező angolszász modellel szemben a kontinentális változat, amelybe a magyarországi hivatásosodás is besorolható, az abszolutista államhatalom felügyelete alatt alakult ki. Ennek figyelembe vétele szükséges a magyar hivatásosodó színészek sajátos helyzetének tanulmányozásához.

² GYÁNI – KÖVÉR 1998, 76.

Károly és Groisz Gusztáv voltak (utóbbi jegyzőként). A bizottság azonban jogi támogatás és megfelelő anyagi eszközök híján képtelen volt állandó színtársulatot létrehozni, vállalkozásként működtette tovább a színházat, bérbe adva azt a jelentkező színigazgatóknak.³ Ám a szabadságharc ideje alatt, és az azt követő néhány évben a színház üresen állt. Ennek a kedvezőtlen, színházi előadások nélküli periódusnak vetett véget a kormányzó, amikor engedélyezte, hogy a bizottság újra munkához lásson.

A színház újbóli megnyitása érdekében 1852 elején a választmány egymás után háromszor jelentetett meg hirdetést a *Magyar Hírlapban*, amely szerint húsvét után bérbe akarta adni a kolozsvári kőszínházat egy olyan személynek/társulatvezetőnek, aki rendelkezett igazgatási engedéllyel.⁴ A felhívás megjelenési helye arra utal, hogy a színház bérlésére nem kizárólagosan erdélyi színtársulatot kerestek, esélyt adtak a történelmi Magyarország bármely részében működő társulatnak. Ebben a hirdetésben ugyanakkor még csak egyetlen egy kritérium szerepelt: az igazgatási engedély megléte. Egy 1865-ös hirdetésben azonban, amely ugyancsak a színház bérbeadásra vonatkozott, már jóval több feltételt fogalmaztak meg a jövőbeli színigazgatóval és társulatával szemben (például megszabták milyen műfajokat kell játszaniuk majd: operát, operettet, drámát, népszínművet stb.).⁵ Így arra a következtetésre juthatunk, hogy eleinte amiatt kellett az egész ország területére vonatkozóan a bérbeadást meghirdetni, mert viszonylag kevesen rendelkeztek színigazgatói engedéllyel, később azonban az egyre profibb szintű társulatok Kolozsvárra csábítása, és ezáltal az egyre magasabb színvonalú előadások biztosítása lett a cél.

1852-ben Mikó Imre a szerződést⁶ három igazgatójelölttel írta alá: Kaczvinszky Jánossal⁷, Szabó Józseffel⁸ és Havi Mihállyal⁹. Ezt a szerződést érdemes közelebbről is

³ Magyar Színháztörténet I. (<http://mek.oszk.hu/02000/02065/html/1kotet/31.html>, [2008. május 8.])

⁴ Kolozsvári Állami Levéltár, fond 313: Magyar Színház, fasc. 26., f. 11.

⁵ KÁL, fond 313: Magyar Színház, fasc. 50., f. 192.

⁶ KÁL, fond 313: Magyar Színház, fasc. 26., f. 34.

⁷ Kaczvinszky János (?), 1818. – Bp. 1880. május 13.) színész, színigazgató volt. 1838-ban Nagyváradon kezdte a pályát, majd Kassán és Kolozsváron játszott több évadot. 1839-ben Nagyváradon, 1851-1854 között Kolozsváron volt színigazgató. 1857-1875 között a Nemzeti Színház tagja volt. (Magyar Színházművészeti Lexikon, <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz13/11.html> [2008 május 7.]

⁸ Szabó József (Debrecen 1816. – uo., 1875. március 3) színész, rendező, igazgató volt. 1837-ben kezdte a színészkedést a Nemzeti Színházban, 1842-ben kezdett önálló igazgatásba Kecskeméten, de majdnem mindig társigazgatót vett maga mellé. Kiemelkedő színigazgató lett, színvonalas társulatokat szervezett. 1874 őszén vonult vissza. (Magyar Színházművészeti Lexikon, <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz24/43.html> [2008 május 7.]

megvizsgálunk, mert annak alapján következtethetünk a színház korabeli működésére, az intézmény belső szerkezetére, a választmány és a társulat közötti viszonyra, az alkalmazottak közötti hierarchiára. Ennek alapján láthatjuk, hogy a 19. század második felében a kolozsvári színház egyfajta vállalkozásként működött, a színiigazgatóra sokszor utaltak „vállalkozó” megnevezéssel a hivatalos dokumentumokban is. Vizsgáljuk meg tehát, hogy a feleknek milyen jogai és kötelezettségei voltak egymással szemben.

A szerződésben szereplő egyik fél a színházat bérbeadó választmány, a másik pedig a három vállalkozó színiigazgató volt. A választmány előtt ők feleltek az egész társulatért, sőt a szerződést úgy is megköthették volna, ha egy ember sem állt volna mögöttük, a társulatot ráérték volna a szerződés megkötése után is összeszedni. Jellemző erre a szerződésre, hogy elsősorban a színiigazgatók (és implicit módon a társulat) kötelességeire koncentrált, míg a választmány szempontjából kizárólag jogokat fogalmazott meg, azaz a színiigazgatókat szinte teljesen alárendelte a választmánynak, tevékenységüket többnyire annak felügyelete alá vonta.

Az igazgatók és ezáltal a társulat kötelessége volt két előadás teljes jövedelmét, valamint minden előadás után 4 forintot a színház pénztárába befizetni. Ezzel a színház pénzalapját szerették volna növelni, illetve a kiadásait fedezni. Ugyanakkor a színház pénztárába kellett befizetniük a „felsőbbbségi rendeletnél fogva” a szegények pénztárába szánt adót is. Ezen túlmenően előadásenként 24 pengőt kellett fizetniük a színház gondviselőjének (gondnokának), aki ha dekorált is, azaz beállította és változtatta, illetve mozgatta a színpadi mű cselekményének helyszínét jelölő színpadberendezést a színtársulat aktuális előadásán, az összeg dupláját, azaz 48 pengőt kapott. A színházi gondnok a választmány, és nem a társulat állandó alkalmazottja volt, mégis a társulattól (is) kapott fizetést ezen alponként értelmében. A színiigazgatók kötelességeként a választmány azt is megszabta, hogy időnként vendégszínészeket hívjanak a pesti Nemzeti Színházból, mely által a közönség érdeklődését próbálták minél inkább felkelteni, és így a bevételt növelni.

⁹ Havi Mihály (Gyergyószentmiklós, 1810. június 26. – Pest, 1864. április 7.) énekes színész (tenor), színiigazgató, fordító, színházi lapszerkesztő volt. 1835-ben a budai Várszínháznál kezdte színészi pályáját. 1837-1840 között a Pesti Magyar Színház karénekese volt, majd vándortársulatok tagjaként az ország számos színpadán megfordult, társulatot pedig több városban is vezetett. 1859-1860 között a *Kolozsvári Színházi Közlönyt* szerkesztette. (Magyar Színházművészeti Lexikon, <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz10/127.html> [2008 május 7.]

A színházi választmány a szerződés értelmében jogot formált arra, hogy beleszólhasson abba, hogy az igazgatók kiket alkalmazzanak a társulat tagjaiként, valamint abba is, hogy a társulat milyen darabokat adhat elő. Látható tehát, hogy noha a színház bérbeadásával a választmány látszólag átadta az irányítást három igazgatónak, ez igencsak szűk körű volt, hiszen az igazgatók teljes felügyelet alatt álltak, hatáskörük korlátozott volt, a választmány szakmai szempontból is ellenőrizte őket: az Erdélyi Nemzeti Színház Országos Választmánya végezte azt a felügyelő munkát is, amely később az intendáns szerepkörébe tartozott, akit az udvari vagy állami színházak felügyelő bizottsága helyezett általában a színház szakmai vezetői, vagyis a színigazgatók fölé, hogy azok munkáját szakmailag és gazdaságilag is ellenőrizze. A későbbiekben a kolozsvári színház esetében a választmány jegyzője bírt hasonló hatáskörrel (ahogyan ez a későbbi szerződésekből kiderül).

A fenti szerződés szerint a pénz áramlása a társulat és a választmány között egyirányú volt: a választmány a bérbeadás fejében mintegy megadóztatta a társulatot, fix összeget várt el tőle minden sikeres vagy sikertelen előadás után, ugyanakkor évente két előadás teljes jövedelmét. Ebben az esetben a társulat teljesen önmagára és az előadások sikerére volt utalva, viszont egy sikeres előadáshoz indulótökére, megfelelő anyagi körülményekre is szükség volt. Elkerülhetetlen volt tehát, hogy a pénz áramlása ne csak egyirányú legyen a társulat és a választmány között, a színháznak „alapra” volt szüksége ahhoz, hogy az elvárásoknak megfelelően tudjon teljesíteni. A választmány viszont ebben az időben sajnos még nem rendelkezett megfelelő tőkével ahhoz, hogy teljes mértékben segíteni tudta volna a színészek munkáját. A Cs. K. Katonai Parancsnokság levélben kérdezte meg a választmányt arról, mekkora vagyonnal rendelkezik.¹⁰ Az erre a levélre megfogalmazott válasz szerint az Erdélyi Nemzeti Színház Országos Választmánya ebben az időben nem rendelkezett semmiféle „alapítványi” tőkével, a színház telkén és a rajta fekvő épületen kívül egyéb vagyona nem volt, csak az előadások után begyűlt összegekből megspórolt és kamatoztatott 1000 forint.¹¹

A választmány iratai között sajnos nem maradt fenn minden szerződés, melyet ebben az időben a színigazgatókkal kötöttek. Janovics Jenő könyve szerint azonban

¹⁰ KÁL, fond 313: Magyar Színház, fasc. 26., f. 13.

¹¹ KÁL, fond 313: Magyar Színház, fasc. 26., r. 13.

ebben a periódusban gyakran váltogatták egymást a színház igazgatói, éppen ezért nagy volt a bizonytalanság a színház működését illetően, nem lehetett stabil műsorrendet sem felállítani.¹² Maga a színház épülete sem volt még tökéletes, azt az elkövetkező évek folyamán továbbfejlesztették, melléképületekkel látták el, kiépítették a nézőteret stb. Mindehhez azonban először megfelelő pénzalapot kellett összegyűjteniük.

A levéltárban fellelhető iratok között a soron következő szerződés az 1853-54-es időnyre szól, amikor is kizárólag Kaczvinszky János igazgatónak adták bérbe a színház épületét.¹³ A szerződés néhány pontban eltér az előzőleg tárgyalt három igazgatóval aláírt dokumentumtól. Ez is egy évre szól ugyan, ahogyan az előző is, de már leszögezték benne, hogy ha az igazgató beválik, akkor két évre meghosszabbítható a bérbeadás. Ugyanakkor az előző szerződéshez képest ebben világosan leszövegezték: „A bizottmány ezennel megkívánja, hogy a bérlő úr önállóan tartson színésztársaságot és más színésztársaságok igazgatóival egybekötetésbe ne legyen, miután az ily egybekötetés eredménye tapasztalat szerint csak az, hogy a jobb tagok innen más városban működő társulatokhoz küldetnek át és az itteni közönség kénytelen cserében a rosszabbakkal megelégedni.” Az idézett rész szerint a választmány jogilag kötelezi az igazgatót, hogy ő is törvényes szerződéseket kötve biztosítsa a színészek mozgásának, egyik társulattól a másikhoz való vándorlásának a csökkentését. A szerződés által a színész életpályája előre tervezhetővé vált (még akkor is, ha a szerződés csak egy évre szól), ugyanakkor jogi felelőségekkel terhessé tette a művész életét. A színészi mobilitás korlátozása szükségszerűen járt együtt a hivatásosodással. Ezzel egy időben a társulat állandóságára és függetlenségére nézve is konkrétan megfogalmazódott az elvárás, úgy gondolták, a művészi teljesítmény, a profi, hivatásos színjátszás egyik legfontosabb előfeltétele az autonomizálódás. Éppen ezért korlátozták az igazgatót más társulatokkal való kapcsolat fenntartásában. Ez a kitétel valószínűleg a kisebb, jelentéktelenebb szintársulatokra vonatkozott, hiszen például a pesti Nemzeti Színházból általában szívesen fogadtak vendégszínészeket a kolozsváriak (ezt az elvárásukat a soron következő szerződésekben már írásba is foglalták). Ez a „kivételezés” azért állhatott fenn, mert a Nemzeti Színháznak szakmai szempontból normatív jellege volt a többi színházzal szemben

¹² JANOVICS 1941, 110-114.

¹³ KÁL, fond 313: Magyar Színház, fasc. 28., ff. 1-3.

(példának okáért az ott játszott darabokat a választmány ellenőrzése nélkül vihette színre a Kolozsváron játszó társulat; illetve a kolozsváriak díszletfestője és -tervezője szakmai látogatást is tett ott annak érdekében, hogy megnézze, abban a színházban milyen díszletek vannak, és hogyan festették meg azokat¹⁴).

A választmány hatáskörének terjedése és a vállalkozó színingazgató kötelességeinek egyre többretű meghatározása: két szerződés az 1860-as évek közepéről

A Kolozsvári Állami Levéltárban fellelhető következő szerződés már tíz évvel későbbi az előzőleg tárgyaltnál, 1865. február 22-én jött létre a választmány és Follinus János¹⁵ színingazgató között, és tulajdonképpen a közöttük már létező, egy évvel korábbi szerződés meghosszabbítása és bizonyos alpontjainak módosítása.¹⁶ Kijelentették benne, hogy az előző szerződést, mely 1864. február 11-étől lépett érvénybe és egy évre szólt, megújítják újabb egy évre, 1865. április 1-jétől 1866. április 1-jéig. Az hogy a választmány újra és újra csak egy évre kötötte le magát arra utal, hogy a legkevesebb kockázatot szerette volna vállalni, nehogy évekig egy olyan igazgató és társulat mellett legyen elkötelezve, amelyik nem felel meg az összes szakmai elvárásnak.

A szóban forgó szerződés hosszabbítás nem ismétli meg az előző szerződés összes pontját, csak a módosításokat említi, megjelölve szám szerint azt is, hogy az illető változtatás az előző szerződés hányadik pontjára vonatkozott. Először is kijelentették, hogy mivel a színház épületén újabb változtatásokat fognak eszközölni, további építkezéseket fognak szervezni, a társulat köteles lesz abbahagyni az előadásokat 1865. május 1-jén, és azokat csak 1865. november 1-jén folytathatja, addig a színidény Kolozsváron szünetel, a színháznak üresnek kell lennie, hogy az illető átalakítások

¹⁴ KÁL, fond 313: Magyar Színház, fasc.51., f. 98.

¹⁵ Follinus János (Szolnok, 1818. április 19. – Bp., 1881. május 28.) színész, rendező, színingazgató volt. 1844-től szerepelt színpadon, iskolázott tenorénekes volt, operában, operettben lépett fel, a zenés darabokat rendezte is. 1860-tól szervezett társulatokat vezetett, legelőször hat éven át Kolozsváron. Később is a nagyvárosokat látogatta. Élete utolsó három évében a debrecen-nagyváradai társulat rendezője volt. (<http://www.elib.hu/02100/02139/html/sz07/270.html> [2008. május 7.]

¹⁶ KÁL, fond 313: Magyar Színház, fasc. 50., ff. 3-4.

elvégezhetőek legyenek. Ezt ellensúlyozandó az 1866-os idény végén a társulat tetszés szerint akár május 1-jéig is tarthatott előadásokat (április 1-je helyett), erre a periódusra azonban a páholybérlet nem volt érvényes, vagyis az előadásoknak nem volt előre bebiztosított jövedelme, a színház nézőterének telítettségéről a színészeknek maguknak kellett gondoskodniuk.

A szerződés második pontjának módosítása már morális, etikai kérdésekre volt visszavezethető: a választmány jogot formált magának arra, hogy az ízlést, erkölcsöt, közérzületet sértő darabokat kizárhassa a játszandó művek listájáról. A pesti Nemzeti Színházban és a bécsi udvari színházban játszott darabok az ő külön engedélye nélkül is előadhatók voltak, viszont az ott nem játszott műveket csak külön jóváhagyással lehetett színre vinni Kolozsváron. Ebben a gesztusban észrevesszük azt a törekvést a választmány részéről, hogy egy bizonyos standardhoz igazodjék (a Nemzeti Színházban, illetve az bécsi udvari színházban játszott darabok színvonalához), ennek érdekében pedig kénytelen volt szakmai kérdésekbe is beleszólni. A színházat a nép nevelésének színtereként tüntette fel, mely funkciója által annak falain belül megengedhetlenné vált az erkölcstelen darabok színrevitele. Így a színészet mint etikai probléma jelent meg, a profi színész szakmai, etikai felelőssége hangsúlyozódott. A választmány a standardokhoz való igazodás mellett a szakmai kérdésekbe beleszólva segédkezett a szakmai etika kimunkálásában és annak a biztosításában, hogy az illető normákat a színészek be is tartsák. Ez pedig fontos rétege volt a hivatásképződésnek a színészet esetében.

A következő módosítás már inkább gyakorlati jellegű volt: a választmány előírta, hogy a színház igazgató mutassa be neki személyzete névsorát folyó év (azaz 1865) szeptember elsejéig. Ez a kitétel tekinthető a színház állandóságára való törekvésnek, a kiszámíthatóság, a biztonság iránti igény kifejeződéséppen: ha a választmány megkapta a színészek névsorát, biztos lehetett benne, hogy lesz ki játsszon a kolozsvári színpadon az idény megkezdésekor. Ebben az esetben is az érvényes, amit már az előző szerződések alapján is megjegyeztük: a választmány logikája az állandó társulat biztosítása érdekében az volt, hogy kis kockázatvállalással szeretett volna nagy eredményt elérni.

A szerződés nyolcadik pontjának a módosítása szerint a választmány átengedte a társulatnak a színház és nézőtér fűtésére Kolozsvár városától kapott tűzifamennyiséget. A

város minden évben biztosított egy adag tűzifát a színház számára, amelyet eddig teljes mértékben a választmány kezelt. Ugyanakkor a választmány intézkedett bármilyen esetleges tűzvész ellen is: kikötése szerint a színház helyiségeiben csak repceolajjal és gyertyafény segítségével lehetett a világítást megoldani. Ám nem csak a világítás hogyanjáról, hanem a színház területén újonnan épült létesítmények használatáról is döntöttek: az igazgatónak és társulatának csak a kijelölt célra volt szabad alkalmaznia azokat. Ezzel egyidejűleg a választmánynak szándékában állt a létesítmények célszerű használatáról egy alkalmazott felvétele segítségével is gondoskodni: egy dísz- és gépmester alkalmazása által. Az új funkció megnevezése németül is megjelenik a dokumentumban (Theatermeister), így okunk van azt feltételezni, hogy ez a funkció a többi hasonló színházban már létezett, és annak kolozsvári megjelenése a választmány azon törekvésének eredménye, mely által a helyi színház működését igyekeztek a már meglévő normákhoz igazítani.

A szerződés tizennegyedik pontjától a módosítások a társulat működését közelebbről is érintették. E rész szerint a tűzkár ellen biztosító társaság tagjainak szabadjegyet kellett kapniuk a társulattól. Szabadjegyek kiosztására a későbbi években is sor került, ám a kedvezményezettek száma egyre gyarapodott. Fokozatosan megszületett a közönségnek az a rétege, amelyiktől a társulatnak nem volt szabad pénzt elvárnia az előadásokon való részvételéért. A szabadjegyesek egy része díszvendégként ült később egyes páholyokban és előkelő zártszékekben (mint például a város előljáró személyei, vagy a választmány jegyzője), mások pedig a színháznak végzett tevékenységük révén, illetve az illető munka jellege miatt érdemelték ki azt, hogy bérük mellett szabad bejárást szerezzenek a társulat előadásaira (a biztosítótársaság egyik munkatársa, a rendőrség két közalkalmazottja). A szabadjegyesek e két rétege tehát tevékenysége által támogatta, segítette elő a színház folyamatos működését. Nem tűnt még el teljesen azonban a színház közönségének az a rétege sem, amely a hagyományos értelemben vett mecénásokhoz állt közel. Azok a gazdag személyek (bárok, grófok), akiknek arra módjuk adódott, pénzzel támogatták a társulat működését: ők alkották a páholybérlők nagy részét. Többnyire a színház működését, az épület tökéletesítését és karbantartását is támogatták: a különböző adományozásokon és gyűjtéseken túlmenően családi páholyjogokat is vásároltak, amely által jogilag fejezték ki a színháznak azt, hogy a következő szezonban

is igényt tartanak majd családi páholyra. Ebből is látható tehát, hogy a mecenatúra átalakulása koránt sem volt még befejeződve: a színház különböző támogatói jól megfértek egymás mellett a 19. század 60-as éveinek kolozsvári színházában is.¹⁷

1865-ben a jegyeladásra nézve még egy szabályt alkalmaztak: a választmány megtiltotta a társulatnak, hogy több ülőhelyet adjon el, mint amennyi valójában létezett, és azt is, hogy több embert engedjen be a színházba, mint ahányan gyakorlatilag befértek. Ezt a szabályt tekinthetjük szintén a biztonsági intézkedések sorába tartozónak.

Ugyancsak az előadásokra vonatkozott a szerződésmódosítás tizenötödik pontja, melynek értelmében a társulat köteles volt egy héten legalább négy bérleti előadást tartani, de ezeken az előadásokon túlmenően meghirdethettek bérletszüneti előadásokat is, amelyek alkalmával a társulat fel volt mentve a választmánynak fizetendő illetékek terhe alól, de vigyázniuk kellett, hogy csak „arra érdemes” előadásokat játsszanak, ne terheljék a közönséget olyan előadásokkal, amelyek minőségileg alul maradtak a bérleti időszakban játszott előadásokhoz képest. A bérletszüneti előadások általában jutalomjátékok voltak, jövedelmüket a társulat többnyire valamelyik színésztag javára ajánlotta fel.

A tizenhatodik pontban a választmány kijelentette, hogy a színházat a hozzá tartozó ruha-, könyv- és díszlettárral együtt bármiféle díj nélkül engedi át a társulatnak, viszont többé nem kötelezi magát semmiféle segély folyósítására a társulat számára a színházi pénzalapból. A választmány ekkor már úgy érezte, hogy a színház elég jól felszerelt ahhoz, hogy egy megfelelően működő társulat képes legyen fenntartani magát az ott szervezett előadásokból. Ha a dokumentum ezen részét a hivatásosodás szempontjából vizsgáljuk, akkor azt vehetjük észre, hogy a korabeliek tudatában voltak annak, hogy a profi előadáshoz megfelelően felszerelt színházra van szüksége a társulatnak. Ameddig ezt nem sikerült biztosítani a választmány mecénási szerepköre hangsúlyozódott: szükséges volt a társulat számára anyagi támogatást nyújtaniuk. Amint azonban képesek voltak minden fizikai feltételt biztosítani a hivatásos színészet számára,

¹⁷ KÁL, fond 313: Magyar Színház, fasc. 50., ff. 145-146. (Ezen irat szerint az 1865/66-os idény alatt kolozsvári színház bérletesei között voltak példának okáért báró Jósika Miklós utódai – mivel a báró épp 1865-ben halt meg, és a páholyjog egyenes leszármazási ágon örökölhető volt –, Korbuly Bogdán, Korbuly Gergely, báró Wesselényi Farkasné, báró Bánffy Lászlóné utódai, báró Radák Istvánné és gróf Mikó Imre, stb. Összesen 38 régi és új páholyjogot tüntet fel a dokumentum.)

mecénási szerepük elhalványodott, minőségellenőrző szerepkörbe fordult át, ezáltal is egyengetve a hivatásos színjátszás fejlődését Kolozsváron.

A tizenkilencedik pontban a szerződés előírta, hogy a társulatnak a választmány részére két előadás teljes jövedelmét fel kellett ajánlania. Az anyagi támogatás tehát újra egyirányú lett: a pénz most már csak a társulat felől áramlott a választmány felé. A választmány egyszersmind azt is eldöntötte, hogy bálkat szeretne rendezni a későbbiekben, melyeknek jövedelmét elosztották volna a társulattal. Ám a város vezetősége nem adott engedélyt ilyesfajta táncos multságok rendezésére.

Az 1865. november 29-én tartott ülés alapján a választmány egy hirdetményt fogalmazott meg, amelyből megtudjuk, hogy pályázatot hirdetett a színház 1866-os évtől való kibérlésére.¹⁸ A pályázó feleknek öt pontban megfogalmazódó feltétel-listának kellett eleget tenniük. A lista arra hívja fel a figyelmünket, hogy a választmány egyre inkább magától éretetődőnek tartotta azt, hogy a színészetet munkaként vegye figyelembe, a színészekhez mint egy újonnan kialakult hivatáson belül dolgozó egyénekhez viszonyuljon. A választmány ebben az esetben már három egymás utáni évre hirdette meg a színházat, ám azzal a kikötéssel, hogy a szerződést bármelyik fél bármelyik évben felmondhatta azzal a megszorítással, hogy köteles volt erről előre jelezni a másik félnek az illető színházi idény lejárta előtt négy hónappal. Ez a kikötés azt sugallja, hogy a választmány egyre inkább törekedett a folytonos színjátszás felállítására Kolozsváron, ám a megszorítás értelmében még mindig csak kisebb kockázatot vállalt: bármikor felmondhatta a szerződést, ha a társulat nem felelt meg a várakozásoknak, szakmai szinten nem nyújtott megfelelő, illetve ha nem teljesítette a szerződés feltételeit. Hangsúlyosan előtérbe került a színészi munka előre tervezhetősége is, egyre részletesebb vízióval a jövőt illetően. A négy hónap, amennyivel korábban jelenteni kellett az esetleges szerződésfelbontást, biztonságot nyújtott mindkét fél számára: a társulat képes volt annyi idő alatt újabb helyre szerződni, míg a választmány kereshetett másik társulatot, így a folytonosság megmaradt volna. Ezáltal a felhívásnak ez a pontja nem csak arra mutat rá, hogy a színészetet egyre inkább munkaként fogták fel, hanem arra is, hogy a kialakult hivatáshoz egyre több jogot és kötelezettséget kezdtek el kapcsolni.

¹⁸ KÁL, fond 313: Magyar Színház, fasc. 50., f. 192.

A pályázati felhívás második pontja a vállalkozó színigazgató kötelességére irányította a figyelmet: a leendő vállalkozó köteles volt a kolozsvári közönség igényeinek megfelelő, jól rendezett társulatot tartani. A pályázás során előnye volt annak, aki a legtöbb pénzt ajánlotta a színház bérbevételeért, ám az anyagiakon túlmenően leginkább mégis az számított, hogy az illető társulat szakmailag is elég képzett legyen a feladat elvégzésére. Összehasonlítva az általunk vizsgált első szerződésekkel, ahol a színigazgató teljesen egyedül is bérbe vehette a színházat, a választmány itt gondot fordított annak az ellenőrzésére, hogy a színház bérbeadásánál a színigazgató már egy jól összeszokott, szakmailag jól képzett társulattal rendelkezék, amelyet esetlegesen még ki lehessen egészíteni más képzett tagokkal.

A pályázati felhívás harmadik pontjában a választmány újra hangsúlyozta azt, hogy mivel a színház most már megfelelően felszerelt volt, nem volt szükséges tovább támogatást biztosítani az ott működő társulatnak, azoknak a biztosított feltételek mellett képesnek kellett lenniük megfelelő bevételre szert tenni. A negyedik pontban pedig kijelentették, hogy a pályázati felhívás nem csak a színigazgatóknak szól, hanem bármely vállalkozó szellemű embernek, ám kétségtelen, hogy a második pont értelmében a hivatásos színigazgatók prioritást élveztek a szakmailag képzetlen, társulattal egyáltalán nem rendelkező egyénekkel szemben.

A jelentkezési határidő 1866 január vége volt, jelentkezni a választmány titkáránál lehetett, ahol a további feltételeket is tisztázhatták. A jelzett időpontig a hirdetésre összesen öt színigazgató jelentkezett: Follinus János, aki tovább szeretne volna igazgatni az akkor már korszerűnek számító kolozsvári színházat, Szathmáry Károly¹⁹, az aradi magyar színház művezetője, Szilágyi Béla²⁰, a miskolci színház igazgatója, Bényei István²¹, a székesfehérvár-balatoni színház igazgatója, és Reszler István²², a debreceni

¹⁹ Szathmáry Károly (Sátoraljaújhely, 1835. december 2. – Szentendre, 1916. január 21.) színész, igazgató, rendező. 1849-től Kecskeméten, később a pesti Nemzeti Színházban játszott. Többször próbálkozott színházvezetéssel, általában sikertelenül. (Magyar Színházművészeti Lexikon, <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz24/151.html> [2008. május 7.]

²⁰ Szilágyi Béla, id. (?), 1836. február 15. – Bp., 1899. augusztus 2.) színész. Havi Mihály társulatában játszott először a szabadságharc után, 1859 a Nemzeti Színház szerződtette. 1864 őszén Aradon kezdett önálló igazgatásba. Szakavatott operett-rendező volt. (Magyar Színházművészeti Lexikon, <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz24/356.html> [2008. május 7.]

²¹ Bényei István (Bátka, 1835. – Bp., 1908. január 29.) színész, színigazgató. 1858-ban kezdte a színészi pályát. Játszott Pécsen, Nagyváradon, Pozsonyban, a Nemzeti Színházban. Székesfehérváron, Sopronban és Pécsen volt igazgató. Színészi és igazgatói működésénél fontosabb szervező és irányító munkája,

színház igazgatója. Közülük Reszler István lett a szerencsés kiválasztott, aki 1866. január 21-i levelében kijelentette, hogy sajnálja ugyan, hogy a választmány már nem kínál semmiféle szubvenciót a helyi társulatnak, de ő amúgy sem meggazdagodni akar a színművészetből, annak inkább „erkölcsileg magas fejlődést” kíván nyújtani. Viszont kifejtette azt is, hogy nem szeretne még egyszer úgy járni, ahogyan Debrecenben, hogy kénytelen legyen saját pénzéből áldozni a társulat tagjainak a fizetésére, bízik a kolozsvári közönség jóindulatában és műértésében. Éppen ezért egész opera-, dráma-, népszínmű-, és operett-társulatával jelentkezett a színház kibérlésére, „melynek már szervezete is elűt a többi vidéki színtársulatokétól, minthogy abban, épp úgy mint a pesti nemzeti színháznál a szerep szakmák mindenike képviselve van.”²³ Arra kell tehát gondolnunk, hogy a választmányt az illető társulat szakmai hírneve, annak ígért profizmusa készítette arra, hogy Reszler mellett tegye le a voksát (nem valószínű ugyanis, hogy az igazgató sok készpénzt fel tudott volna kínálni a bérlésért, hiszen ő maga mondta, hogy Debrecenben nem ment túl jól a társulatának). Utólag már tudjuk, a választmány döntése nem volt a legmegfelelőbb, Reszler debreceni adósságai miatt képtelen volt együtt tartani társulatát, ezért a kolozsváriak még a színidény megkezdése előtt felmondták a vele való szerződést. Ám vizsgáljuk meg azt közelebbről is, lássuk, hogyan biztosította magát a választmány az új színigazgatóval és társulatával szemben.

A szerződés 1866. február 6-án kelt, amikor az előző társulat (a Follinusé) még javában játszott a kolozsvári színpadon.²⁴ A dokumentumot öten írták alá: gróf Mikó Imre elnök és Sándor József titkár a választmány részéről, valamint Reszler István színigazgató, két tanú jelenlétében. A szerződés utolsó pontjában külön pontosították, hogy a megegyezés kizárólag Reszler István és a választmány között jött létre, a

amelyet a színészet ügyében kifejtett. Nevéhez fűződik a nyugdíjpalota létrehozása, a 100 éves kiállítás ötlete és megszervezése, a színészek menházának létrehozása, segélyalap teremtése. Számos operetta szövegét is ő szerezte. (Magyar Színházművészeti Lexikon, <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz02/403.html> [2008. május 7.]

²² Reszler István (Pest?, 1831. – Bp., 1874. július 13.) énekes (tenor), igazgató. 1846-ban még mint énekiskolai növendéket szerződtette a Nemzeti Színház. Majd Olaszországban tanult tovább. 1850–51-ben, mint az olasz színház tagja jött haza vendégszereplésre a Nemzeti Színházba. 1860-tól a pécsi színház igazgatója, majd 1861-től a debreceni színházé. Óriási támogatást kapott, amellyel az ország legjobb társulatát szervezhette meg saját zenekarral, operaelőadásai országszerte híressé váltak, de műértő közönsége nem lévén társulata csődbe ment. (Magyar Színházművészeti Lexikon, <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz22/155.html> [2008. május 7.]

²³ KÁL, fond 313: Magyar Színház, fasc. 51., ff. 44.

²⁴ KÁL, fond 313: Magyar Színház, fasc. 51., ff. 61-64.

választmány érvénytelennek tekintett minden olyan utólagos szerződést, amely segítségével a színigazgató társult volna valakivel a színház vezetését illetően.

Az eddig vizsgált szerződésekhez viszonyítva ez a legösszetettebb, összesen 29 alpontja volt, amelyek biztosították, hogy a színház további működése zökkenőmentes legyen. Ugyanakkor, az előzőkhöz hasonlóan, ebben is többnyire kötelezettségek fogalmazódtak meg a színigazgatóra nézve és jogok a választmány hatáskörét tekintve. A szerződés összetettsége és a választmány hozzáállása a színház igazgatójának szerepvállalásához azt sugallja, hogy a színházat egy közönségnek nyújtott szolgáltatásként fogjuk fel. Ebben az esetben a színházigazgató volt az a személy, aki képes volt a szolgáltatás tárgyi és személyi erőforrásait optimálisan egyesíteni és kombinálni, ennek érdekében pedig többnyire kockázatot is kellett vállalnia. Ezt és a szerződések sokrétűségét figyelembe véve, amelyekben egyre több jogi vonatkozás fogalmazódott meg, azt mondhatjuk, hogy a színigazgatóság potenciálisan egyre nagyobb és egyre jövedelmezőbb vállalkozásként tűnt fel az 1860-as évek második felében: a színigazgató meggazdagodhatott, vagy akár tönkre is mehetett egy társulat, egy színház vezetése során (még ha ő maga szabadkozva jelentette is ki, hogy nem ez a fő szándéka, hanem a színészi munka etikai normáit követve a nemzet erkölcsi tanítását, a színészi hivatás egyre magasabbra emelését tűzte ki célul). A színigazgató effajta vállalkozóvá válásának folyamata nagyon sokat köszönhetett a színház működését érintő intézményi logikának, a választmány szerepfelfogásának.

Ahogy azt már a pályázati felhívásban is közzé tették, a színház bérbeadása ezúttal három évre szólt, és bármelyik szerződési évben felbontható volt, ha a felbontást igénylő fél időben szólt a másik félnek (azaz négy hónappal a szerződési év lejártá előtt). A vállalkozó színigazgató a szerződés értelmében köteles lett volna megkezdeni az előadásokat 1866. november 1-jén, és megszakítás nélkül kellett volna azokat folytatnia 1867 márciusának utolsó napjáig. Ez a periódus volt a színidény, a bérleti időszak, ekkorra kötötték meg a bérleti szerződéseket azokkal a nézőkkel, akik igényelték azokat. Ám a színigazgatónak megengedte volna a választmány, hogy a bérleti időszakon kívül is tartson előadásokat: kezdhette volna a játékot már októberben és tetszés szerint befejezhette volna akár április végén is. Erre az időszakra rendkívüli bérleteket is

nyithatott volna, ám a páholybérlők kötelessége ekkorra eredetileg nem terjedt ki. A színidény hasonlóképpen alakult volna a további két év folyamán is.

A szerződés szerint a színi időszak alatt az igazgató köteles volt megfelelő dráma, vígjáték, népszínmű, opera és operett társulatot tartani, ám a hangsúlyt a drámatársulat fenntartására kellett fektetnie, személyzete névsorát pedig le kellett volna adnia a választmánynak minden év augusztus első napjáig. A választmány azt megvizsgálta volna, és ha úgy találja, hogy egyes karakterszerepekre nincsenek megfelelő színészek, akkor utasíthatta volna az igazgatót, hogy minél hamarabb pótolja a felmerült hiányosságokat. Ha a színigazgató maga eszközölt változásokat a társulata tagjai körében, azokat is köteles volt bejelenteni, ugyanakkor köteles volt rá a választmány beleegyezését kérni.

Ez volt a szerződésnek az a pontja, amelyet Reszler megszegett. Erről egy 1866. augusztus 3-i értesítés alapján szerünk tudomást: az igazgató képtelen volt időben közölni társulata névsorát a választmánnyal.²⁵ A választmány pár héttel korábban rájött az igazgató debreceni adósságaira, és arra is, hogy az ottani törvényszék lefoglalta minden vagyonát, társulata pedig szétszéledt. A társulat a közönség érdeklődésének hiánya miatt adósodott el, a városi hatóságoknak emiatt kellett lefoglalniuk a társulatvezető értéktárgyait. Ha a hivatásosodás szempontjából vizsgáljuk ezt az esetet, akkor a szankcionálás módja, és annak erőssége a hivatásosodás egyik jeleként lesz értelmezhető. Ám sajnos a kolozsvári közönség már nem élvezhette ennek a profi társulatnak az előadásait: a választmány kérte a városi bíróságot, név szerint Bodor Pál urat, hogy érvénytelenítsék a közöttük létrejött szerződést.²⁶

Még ugyanazon a napon (augusztus 3-án) levelet írtak Fehérváry Antal színigazgatónak is, hogy felkérjék a kolozsvári színház igazgatására.²⁷ Fehérváry köszönőlevéllel felelt a választmány felkérésére, rendkívüli megtiszteltetésnek érezte, hogy épp rá esett a választás, és elfogadta a felkérést. Bár a választmány és a közte aláírt szerződés nem maradt fenn, a választmány neki írt leveléből, amelyhez a szerződést is mellékeltek és kérték, hogy két tanú jelenlétében írja alá azt, okunk van feltételezni, hogy ugyanazok a kitételek szerepelhettek benne, mint a Reszlerrel aláírt szerződésben.

²⁵ KÁL, fond 313: Magyar Színház, fasc. 51., f. 171.

²⁶ KÁL, fond 313: Magyar Színház, fasc. 51., f. 174.

²⁷ KÁL, fond 313: Magyar Színház, fasc. 51., f. 171.

Éppen ezért Reszler szerződésének további pontjait már Fehérvár vonatkozásában kell tárgyalnunk. Azonban annak érdekében is fontos a dokumentumot annak teljességében átnéznünk, mert abból világosan kiderül, milyen elvárásai voltak általában a választmánynak a vállalkozó színigazgatóval és annak társulatával szemben, ezek az elvárások ugyanis jóval magasabb szintre emelkedtek az eddig vizsgált szerződések követelményeihez képest.

A szerződés soron következő pontja leszögezte, hogy az igazgató az idény alatt minden héten legalább négy bérleti előadást volt köteles tartani (ahogyan az előző igazgató, Follinus is), ám most már elvárták tőle, hogy az előadások közül legalább az egyik dalmű legyen. A szerződésben újra konkretizálódott az, hogy bérletszünetekben csak arra érdemes darabokat szabad játszani, és nem szabad túl sok bérletszünetet sem tartani. Egy bérletnek 16 előadásból kellett állnia, és az igazgatónak ügyelnie kellett azok változatosságára.

Az igazgatónak ugyancsak kötelessége volt időnként „jeles vendégszínészeket” hívni, de „a magyar dalszínészethez nem tartozó, a színművészet osztályába bele nem illő keresztül utazó művészek, mutatványosok” csak akkor léphettek fel a színházban, ha arra a választmány külön engedélyt adott. Ebben a pontban újra előjött a választmány minőségellenőrző szerepe, amely a profi színjátszást szorgalmazta a kolozsvári színház falain belül, még ha ezáltal szakmai dolgokba is kellett beleszólnia.

Télen a színigazgató köteles volt megfelelően fűteni és megvilágítani a színházat, a színpadot és a nézőteret egyaránt. Ha a választmány kivetni valót talált a fűtésben vagy a világításban, akkor maga intézkedhetett annak megfelelő biztosítása érdekében, ám a ráköltött összeget a társulat aznapi bevételéből fogta le. Ez azért lehetett büntetés a gondatlan színházigazgatóval szemben, mert a színház továbbra is minden évben kapott a várostól húsz öl tűzifát, amelyet átadtak az igazgatónak, akinek ebből kellett biztosítania az egész színház fűtését, beleértve a jegyző irodáját is. Ugyanakkor világítás szempontjából csak a repceolaj és a gyertya volt megengedett, nem volt szabad gyúlékony anyaggal világítani, mint például fotogénnel.²⁸ A szerződés értelmében a választmány a színigazgatót tette felelőssé a maga és a teljes társulata által okozott

²⁸ A barnaszén kátrányából előállított folyadék, amely főképpen szénhidrogénekből áll; kis mennyiségű kénvegyületeket is tartalmaz. A petróleumnál kellemetlenebb szagú, világításra használták.

károkért, neki kellett pontosan teljesítenie a „tűzkármentesítő társulat” utasításait és feltételeit, amelyek értelmében a tűzijátékokkal egybekötött és egyáltalán tűzveszélyes előadásokat kitiltották a színház területéről. Ugyancsak a tűzvész elkerülése érdekében a színházban általánosan tilos volt szivarozni és pipázni, a színészeknek sem engedték ezt meg sem a próbák, sem az előadások ideje alatt.

Előadás után a társulat köteles volt távozni a színház területéről, mert a színház épülete nem szolgálhatott számukra lakóhelyül. A színházban csakis a házmester maradhatott éjszakára, akinek ott volt a szállása. Viszont a színház és a színházudvar tisztántartása a színigazgató kötelessége volt, neki kellett személyzetet alkalmaznia arra is, hogy az árnyékszék mindig megfelelő tisztaságú legyen, és az előadások ideje alatt felügyelettel is el kellett azt látnia.

A választmány jogai a szerződés több alpontjában is kifejeződtek. Ezeknek értelmében továbbra is beleszólt a színpadra kerülő darabok kiválasztásába: a színigazgatónak a titkárral egyetértésben kellett kidolgoznia a műsortervet, és minden héten előre le kellett adnia neki a következő heti műsorrendet, valamint előre kellett szólnia az esetleges változtatásokról, amelyeket meg is kellett indokolnia. A választmánynak jogában állt az erkölcsöt sértő darabokat levenni a műsorrendről, és megszabhatta azt is, hogy az előadandó darabokból hagyják ki a kétértelmű részeket. Ugyanakkor a színigazgatónak a belső rend, a felügyelet és az örökös tárgyában is pontosan engedelmessé kellett a színházi választmány megbízottjának (vagyis a titkárnak). A titkár, mint a választmány felelős munkatársa kezdte az intendáns szerepkörét is ellátni, ő lett az a személy, aki közvetlenül ellenőrizte a színház igazgatójának a munkáját, a színigazgató neki tartozott direkt felelősséggel.

A színidény elején a páholyok kiosztásának jogát ugyancsak magának tartotta fenn a választmány, kiutalt szabadjegyeket is (melyeknek egyre több gazdája lett, ahogyan azt már korábban is említettük): járt egy alsó páholy a helybeli városi előljárónak, egy elsőrendű földszinti zártszék a választmány titkárnak, egy-egy ingyen zártszék a városi rendőrigazgatónak, a császári rendőrségnek, s a felügyelettel megbízott katonatisztnek, két állóhely az alsóbbrendű rendőri személyzet számára, és egy zártszék a tűzkármentesítő társulat biztosának. Továbbá a választmány újra kikötötte: csak annyi

ülöhelyre szóló jegyet szabad eladni, ahány létezik a valóságban, és az ülöhelyek közötti üres térben tilos az előadások alatt állni, azaz az állóhelyek számát is korlátozták.

A színház helyiségeiben való árulási jogokat ugyancsak a választmány adhatta ki, és annak teljes bevétele a színház kasszáját illette meg, mint ahogyan a ruhatárból származó bevétel is. A színházi választmány kasszájából pedig (ahogy már az előző évben sem) nem volt szabad segílyt kiadni a társulat részére.

A színházhoz tartozó, annak tulajdonát képező könyvtárat, ruhatárat és a díszleteket az igazgatónak leltár szerint kellett megkapnia, és azokat ingyenesen használhatta, de a színház épületéből ki nem vihette, és ha lejárt a szerződés, számot kellett adnia róluk, és az esetleges hiányokat köteles volt pótolni. A színházi titkár, aki egyben a színházi gazda tisztségét is betöltötte, szintén felelős volt a ruhatárért, a könyvtárért, a gépezetekért és a díszletekért is, bármikor számba vehette azokat.²⁹ A színház eddigi és ezután létesítendő épületeinek célirányos használatáról a választmány és a színigazgató együtt döntött, ám külső célokra semmiképpen sem volt szabad azokat felhasználniuk. A választmány engedélye nélkül a társulat nem változtathatott a ruhákon és a díszleteken sem. A pontosan megjelölt színidényen túl, amikor a társulat máshol tevékenykedett, a választmány rendelkezett a színház épületével, de színtársulatoknak előadások rendezése végett át nem adhatta.

A szerződésben az anyagiakról is szó esett. A választmány korlátozta a színigazgatót az előadások kezdetén szedett belépődíjak megemlése szempontjából, azokon változtatni csak a választmánynak volt joga. Ezáltal a társulat nem szólhatott bele abba, hogy mennyiért játszik, nem koordinálhatta teljes mértékben az előadások bevételeit. Ugyanakkor a választmány elvárta, hogy a színházi pénzalap gyarapítása céljából a színigazgató egy a választmány által kiválasztott szín- vagy dalművet előadjon, amikor azt ő kijelöli neki, és annak egész tiszta jövedelmét a színházi pénzalap javára engedje át. Minden előadás után, ahogyan eddig is, a felsőbbbségi rendeletnél fogva kötelező a szegények és kórház alappénztárába befizetendő összesen 80 krajcárt osztrák értékben köteles volt az igazgató a színházi alappénztárba befizetni.

²⁹ Ez a megkötés a korábbi szerződésekben nem szerepelt, a Havi Mihállyal és Follinus Jánossal kapcsolatos negatív élmények születtjének tekinthető. (A társulatnak 1860-ban rengeteg díszletet és könyvet kellett Bukarestben hagynia, mert az ottani közönség érdeklődésének hiánya miatt nem tudta rendezni számláit.)

A választmány és az igazgató között egy-két alkalmazott tekintetében is felmerült néhány anyagi kérdés. Így volt ez például a választmány által alkalmazott színházi gépmester esetében is, aki egy személyben házmester is volt. Őt az alappénztárból fizették, és mivel a választmány alkalmazottjának számított, a titkár közvetlen rendelkezése alatt állt. Ezért a színigazgatónak írásban kellett közölnie vele a gépezet és díszítés körüli teendőket minden előadás előtt két nappal. A színigazgató a szerződés értelmében viszont köteles volt neki mellékfoglalkozást biztosítani jövedelmének növelése érdekében. Látható tehát, hogy egyik szempontból a gépmester egyáltalán nem volt a színigazgató alárendeltje, nem volt az ő beosztottja, másik szempontból azonban a színigazgató kötelessége volt munkaadói státusba lépni vele szemben. Ugyancsak az igazgató kötelessége volt a gépezet és a díszletek körül szükséges többi munkás, „algépvezető”, „aldíszítő” alkalmazása és fizetése is, ám azok kiválasztása csak a titkárral egyetértésben történhetett, és később a gépmester közvetlen felügyelete és igazgatása alatt kellett állniuk.

A választmány egy másik alkalmazottja, a kéményseprő is köztes helyzetbe került arra nézve, hogy ki is valójában a munkaadója, kitől kapja a fizetését. A választmány eszközölte ugyanis az épület teljes tűzkár elleni biztosítását, ő fizette a kéményseprő havi fizetését is, ám annak „esti felügyeletét” a társulatnak magának kell megfizetnie az előadásokból beáramló jövedelemből. Az előző alkalmazottakéhoz hasonló esetben került Beczkay festő úr is, akivel a választmány a következő évben javításokat szándékoltt végeztetni a színház díszletein. Éppen ezért a választmány kötelezte az igazgatót, hogy alkalmazza őt 1866. november 1-jétől mint színházi festőt és kardalnokot, ám ezzel párhuzamosan Beczkay is kötelezve volt az igazgatóval szembeni követeléseit kordában tartani.

Ha a színigazgató nem tartotta volna meg a szerződésben foglalt feltételeket, a választmány büntetést róhatott ki rá (20-50 forintig terjedő pénzbüntetést), melyet a társulat napi jövedeleméből azonnal levonhatott, sőt arra is jogosítva lehetett, hogy elvegye tőle a színházat és másnak adja ki. A dokumentum azt is leszögezte, hogy ha a szerződésből bármikor egyet nem értés támad a felek között, a kolozsvári városi tanács lesz az illetékes törvényszék, aki igazságot tehet.

A választmány a szerződés által nem csak pénzügyileg ellenőrizte a társulatot, hanem szakmailag is. Beleszólt a színészek szakmai etikájának és munkamoráljának megteremtésébe és betartásába, a színingazgató mindennapi ügyeibe (abba, hogy kit és milyen funkcióra alkalmazzon). És ami a többi szerződésben még nem volt jelen: a választmány kiemelt szerephez helyezte saját jegyzőjét. Neki kellett vállalnia a legnagyobb felelősséget a színház működéséért: a társulat a színingazgatónak tartozott felelősséggel, a színingazgató a jegyzőnek, éppúgy, ahogyan a többi társulaton kívüli színházi alkalmazott is. Legvégül pedig a jegyző a választmányi bizottság előtt felelt a színház zavartalan működéséért.

A színész és a színingazgató között kialakult legális viszonyról

Ami a színház működésének másik oldalát illeti, a választmány iratai között találunk egy 1866-os évből származó, az eddigiektől teljesen eltérő szerződést: ez a szerződés a színingazgató (Fehérváry Antal) és annak egyik énekes színésze (Philippovich István) között jött létre 1866. szeptember 22-én.³⁰ E szerződés alapján megvilágítódik, hogyan lehetett működőképes a színház mint vállalkozás az igazgató szempontjából is. Azt már tudjuk, hogy a színingazgató miben és mennyire függött a választmánytól, lássuk azt is, hogy az igazgató milyen feltételek segítségével tartotta maga mellett társulatát.³¹

Ahogy az előző szerződések az igazgató kötelességeit és a választmány jogait tárgyalták, ehhez hasonlóan a szóban forgó dokumentum a színész kötelességét és az igazgató jogait vette számba. A szerződés összetétele, annak jogi kimunkáltsága, sokrétűsége arról árulkodik, hogy nagyon is sok köze volt a színészet modern munkaként való felfogásához. A szerződésben megfogalmazódtak a színésszel szembeni etikai elvárások és a megkívánt munkamorál is, valamint a szerződés be nem tartása által kiváltható szankciók is, amelyek mind a hivatásosodás jeleként foghatók fel, a színészet modern munkává válásának tüneteiként.

³⁰ KÁL, fond 313: Magyar Színház, fasc. 51., f. 249.

³¹ A fennmaradt szerződés váza nyomtatott, ezért arra következtethetünk, hogy az igazgató a többi színésszel is hasonló példányokat irathatott alá.

A szerződés alapján a színész kötelezte magát, hogy elfogad bármilyen szerepet, amelyet rábíznak, és amely egyéniségéhez illik. Tehát a színész tehetségét az igazgatónak figyelembe kellett vennie, amikor szerepet adott neki, a színész nem volt köteles hozzá nem illő szerepet elvállalni (például, ha tenor hangja volt, nem kellett basszus szerepben énekelnie). A következő pontban a színész kötelezte magát arra is, hogy rendesen eljár a próbákra, nem betegedik meg a saját hibájából, mert ha azt mégis megtenné, a színingazgató levonhatja egy havi fizetését, és el is bocsáthatja. Ha nem saját hibájából betegedett meg, a színingazgató köteles volt kifizetni számára betegsége első hónapját, valamint a másodikat is, ám azt már csak félig. Ha a betegsége sokáig elhúzódott, az egész szerződés megsemmisült, a színingazgató és a színész között megszűnt a munkaviszony.

A színész ugyanakkor a szerződés aláírásával abba is belement, hogy nem fog más előadásokban játszani, mint amelyre az igazgató engedélyt ad neki. Ez a pont implicite azt is tartalmazta, hogy ha a színész leszerződött egy társulathoz, nem játszhatott más társulatokban is, kivéve ha erre az igazgatótól külön hozzájárulást szerzett. Ellenkező esetben az igazgató levonhatta a fizetését és el is bocsáthatta. Ahogy arról már a korábbiakban is szó esett a választmány azon törekvése esetében, melynek során az igazgatók vándorlását korlátozta, a mobilitás csökkenése ebben az esetben is a hivatásosodás jeleként szemlélhető.

A hivatásos színésszel szemben az igazgatónak gyakorlati elvárásai is voltak. Ha férfi színésről volt szó, vállalnia kellett, hogy tisztán, csinosan és divatosan fog öltözni, és mindig az előadáshoz illő ruhában jelenik majd meg a fellépéseken. A hölgyeknek ezzel szemben már a színház biztosította a fellépéshez szükséges ruházatot.

A színész a szerződés aláírásakor kapott egy példányt a színházi törvényekből, amelyeknek a továbbiakban köteles volt eleget tenni. Ha a színész viselkedése a szerződés ideje alatt nem volt megfelelő, ha lázított a többi színész között, ha áskálódott mások vagy az igazgató ellen, az igazgató bármikor felmondhatott neki, ebben az esetben ugyanis nem viselkedett hivatásos színészhez mértén, nem tartotta be a színészethez kapcsolt munkamorál szabályait. A megegyezés ugyanakkor az igazgató halálakor, az előadások színhelyéül szolgáló színház teljes leégésekor, valamint bármely országos tragédia esetén is semmisnek volt tekinthető. A szerződés ideje alatt a színésznek nem állt

jogában felmondani, viszont a színigazgató bármikor felmondhatott neki két hetes hatállyal.

Az anyagiak ebben a dokumentumban is konkretizálódnak. Eszerint az igazgató fizette a színész útiköltségét Kolozsvárig, majd havonta két részletben fizetett neki összesen 100 forintot (osztrák értékben), valamint minden előadás után két forint „ösztöndíjat” és télen bérletszünetben fél jutalomjátékot. Ha valamelyik fél megszegte volna a szerződés feltételeit, 200 osztrák értékű forintot kellett fizetnie a másik félnek.

E szerződésben világossá válik, hogy épp úgy, ahogyan a színigazgató alá volt rendelve a választmánynak, és szerződés segítségével korlátozták gazdasági és szakmai szempontból is, az igazgató hasonlóképpen tett saját színészeivel. Ha a kétféle szerződést összevetjük, láthatjuk, hogy a színház intézményében a legtöbb jog a választmányt (és megbízott emberét, a jegyzőt) illette meg, ő döntött a legtöbb dologról a színházzal kapcsolatban. Valamivel kevesebb joga maradt a színigazgatónak is, de többnyire csak a színészeivel szemben. A színészek pedig teljesen alárendelt szerepben álltak a színházi hierarchia alján. Bármikor számíthattak arra, hogy elbocsátják őket, akár személyes konfliktusok esetében is. Így, noha az írott megegyezés által tervezhetővé vált az életpályájuk, mégis kiszolgáltatottak maradtak az igazgatóval szemben, jogaik nem voltak még kellő mértékben megformálva a színészet hivatásosodásának ezen szakaszában.

Összegzés

Dolgozatomban olyan szerződések alapján kíséreltem megvizsgálni az Erdélyi Nemzeti Színház Országos Választmányának szerepét a színház korabeli vezetésében, az intézményrendszer kialakulásában és a helyi színészet hivatásosodásában, amelyeket a választmány és az aktuális színigazgatók között kötöttek meg az 1850-es, 1860-as években. Igyekeztem rávilágítani arra, hogy a választmány önmagával kapcsolatos szerepfelfogása hogyan változott az említett időszakban a pusztán anyagi mecénási szerepkörből a társulatot szakmailag egyre inkább kontrolláló szerepkör felé. A szerződések egyre bonyolultabbá válása ugyanakkor azt is igazolta, hogy a választmány a

színiigazgató szerepkörének behatárolásakor is jelentős felelősséggel bírt: tulajdonképpen ő állította be vállalkozásként ezt az állást.

A szerződésekből az is kiderült, hogyan segédkezett a választmány a színjátszás hivatásosodásának folyamatában is. Igyekezett minél szigorúbb munkamorált és erkölcsi feltételeket felállítani az igazgatónak és annak társulatának egyaránt leszögezve a színház belső szabályzatát és az előadandó művek minőségét és milyenségét. Ezzel egy időben a választmány standardizáló törekvéseit is ide kapcsolhatjuk, amelyek révén igyekeztek a pesti Nemzeti Színházéhoz hasonló színvonalú társulat megszervezésére Kolozsváron. Kijelenthetjük, hogy a választmány elvárásainak színvonal-emelkedése a színházi hivatásosodás folyamatos előrehaladásával magyarázható, illetve a két folyamat kölcsönhatása révén segíti elő egymás egyre magasabb, komolyabb szintre emelkedését. Így kétségtelenné válik, hogy a Erdélyi Nemzeti Színház Országos Választmánya óriási szerepet játszott a korabeli kolozsvári színházi élet alakításában, és a helybeli társulat profivá válási folyamatában egyaránt.

Bibliográfia

ANDERSON, Patricia 1994

The Business of Imagery: The Secind Generation of Pictoral Magazines 1845-1860. In: A. P. The Printed Immage and the Transformation of Popular Culture 1790–1860. Oxford, Clarendon Press.

EGRESSY Gábor 1879

A színészet iskolája. Hornyánszky Viktor Nyomdája, Bp.

GYÁNI Gábor – KÖVÉR György 1998

Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig, Osiris, Bp.

HABERMAS, Jürgen 1999

A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban. Osiris, Bp.

JANOVICS Jenő 1941

A Farkas-utcai színház, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Bp.

JARAUSCH, Konrad H. 1990

The German Professions in History and Theory. In: *German Profession 1800 – 1950,* COCKS, Geoffrey – JARAUSCH, Konrad H. (ed.) Oxford M.P., New York–Oxford, 1990.

PILBEAM, Pamela M. 1990

The Middle Classes in Europe 1789-1914. France, Germany, Italy and Russia. London, Macmillan.

PINTÉR Márta Zsuzsanna 2005

A játék-néző palotától a színházig. A magyar színházi szaknyelv kialakulása. In: SZILÁGYI Márton – VÖLGYESI Orsolya (szerk.): Szövegkönyv: tanulmányok Kerényi Ferenc hatvanadik születésnapjára. Bp., Ráció, 2005.

READER, W.J. 1966

The Rise of the Professional Classes in Nineteenth-Century England. Weidenfeld & Nicolson, London.

SZÉKELY György (szerk.) 1990

Magyar Színháztörténet I. 1790-1873, Akadémiai, Bp.
<http://mek.oszk.hu/02000/02065/html/1kotet/index.html> [2008. május 13.]

SZÉKELY György (szerk.) 1994

Magyar Színházművészeti Lexikon, Akadémiai, Bp.
<http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/> [2008. május 13.]

Levéltári források:

Kolozsvári Állami Levéltár (KÁL), fond 313: Magyar Színház.